

חנוכה — שמותיו וכינוייו

מאת נחמן צלניק

הבדל יסודי קיים בין שמות לכינויים, כשהמדובר הוא בחג ומועד. שמותיו של החג קבועים ומפורשים במקורות, ואילו הכינויים הם שמות-לחאי שנוספו לחג במשך הזמן ושנוצרו על יסוד מקורות בצורה עקיפה או בהתאם לרוח התקופה. נתחיל, איפוא, בשמותיו של חג החנוכה ונסיים בכינוייו.

חנוכה — שם זה הוא שמו הראשוני של החג והנפוץ ביותר. בתנ"ך מובא השם בצורת תיאור מאורע של חגיגת סיום המשכן, מקדש שלמה, בית שני וחומות ירושלים. במשנה, בתלמוד, במדרש ובספרי החשמונאים הינו שמו של החג שחגגו החשמונאים וקבעוהו לדורות. השם "חנוכה" מופיע גם בשינויים קלים בעיבודים אחרים ובהוספות שונות. בתלמוד אנו מוצאים את התרגום הארמי לחנוכה: **חנוכתא** — "מהו לטלולי שרגא ד ח נ ו כ א" (שבת, מ"ה, ע"א). במדרש נזכר השם: **חנוכת הכהנים**: "חנוכה של עכשו, של בית חשמונאי, ח נ ו כ ת ה כ ה נ י מ, זו שאנו מדליקין" (פסיקתא רבתי ב'). ברמב"ן מובא השם **חנוכת חשמונאים**: "וחנוכה שקרויה על שמם והיא ח נ ו כ ת בית חשמונאי, אבל לא רמזו אלא לגרות של חנוכת חשמונאים" (פרי בהעלותך).

רבים הם ההסברים שניתנו לשם "חנוכה", תוך כדי שילובו בתוכנו וצביונו של החג. בתחלה אמרו למצוא במלה עצמה את הרמז והענין של המאורע וההלכה: ח נ ו כ ה — ח נ ו כ ב כ"ה כ ס ל ו (שבלי הלקט, סימן קפ"ט; אבודרהם סדר תפלות חנוכה; הר"ן בפירושו להרי"ף; שבת פ"ב, כל בו סימן מ"ד טור סימן תר"ע). כמו כן רבים הם הפירושים שניתנו לטיבה של חניה זו: נחו ממלחמה (פרי חדש, הלבוש), חנו מאויביהם (דברי נחמיה), שביחה ממלאכה (המהרש"א שבת כ"א, בין הב"ח תר"ע).

הסברים נוספים ניתנו לשם "חנוכה", אולם הפעם שלא בדרך הרמזית, אלא בדרך ההגיגית. בראש המפרשים מסוג זה המהרש"א באומרו (שבת, כ"א, ע"ב): "ונראה לפרש תקרא חנוכה ע"ש ח נ ו כ ת ה מ ז ב ה, כדאמרין בפרק ר' ישמעאל, דבית חשמונאי גנזו אבני המזבח ששקצו אנשי עי"ג לע"ז והוצרכו לבנות מזבח חדש ולכך נקרא חנוכה" (רעיון זה מובא גם באור זרוע ח"ב, סימן שכ"א).

מפרשים שונים, המשיכו בדרך זאת ואף הרחיבו את דבריו של המהרש"א. לא רק את המזבח חנכו החשמונאים, אלא זו היתה בעיקר ח נ ו כ ת כ ל י ה ש ר ת ש ב מ ק ד ש (הגרי" איוק ז"ל מסלונים בספרו "אבי נחל", סוף דרוש י"ב). יתר על כן זה היה ח י נ ו כ ו ש ל ה ה י כ ל כולו (ר' יעקב עמדין בספרו "מור וקציעה", תר"ע). נקודה היסטורית נוספת הוכנסה להסבר של חנוכה והיא, שחנוכת חשמונאי באה כתמורה וכפיצוי ליום כ"ה בכסלו, אשר היה מיועד ליום ח נ ו כ ת ה מ ש כ נ (ילק"ש מלכים א', קפ"ד וכן בפסיקתא רבתי). בעוד שכל הפירושים הללו התבססו על העבר, הרי בעל ספר "בני יששכר" מבסס את הסברו על העתיד. הוא רואה בחנוכה ח י נ ו כ ל ג א ו ל ה ה ע ת י ד ה: "בכל חנוכה, בשעת הדלקת הנרות מתגלה האור הגנוז והוא אורו של מלך המשיח".

רומזי רמזים ונוטריקונים וסימנים גם הם לא הניחו ל"חנוכה" ללא דרש והקיפוהו בשלל סימנים:

- (א) חֵית נְרוֹת וְהִלְכָה בְּבֵית הַלֵּל (רמז הלכותי מוסיף והולך ולא פוחת והולך).
 (ב) חֵית נְרוֹת וְהִדְלַקְתָּן כְּכַתִּיבַת הַתּוֹרָה (רמז הלכותי על סדר ההדלקה מימין לשמאל).
 (ג) חֵית נְרוֹת וּבְחֹדֶשׁ כִּסְלוֹ הִתְחַלְתָּן (רמז היסטורי לתאריך הדלקת הנרות).
 (ד) חֲשֻמוֹנַיִם נִתְגַבְּרוּ וְהִרְגוּ לָל הָאוֹיְבִים (רמז היסטורי לנצחון המכבים).
 (ה) חֲשֻמוֹנַיִם נִצְחוּ וְהִגְבִּירוּ בַח הַתּוֹרָה (רמז הסטורי לתכלית מלחמת החשמונאים).

חג האורים (אורות) — המקור הראשוני לשם זה מופיע בדברי יוסף בן מתתיהו :

„מהימים ההם עד היום אנו חוגגים את החג וקוראים אותו ח ג ה א ו ר י ם מפני שהנרות
 בהתיקה והאירה לנו פתאם מבלי שצפינו לה“. (קדמוניות היהודים, ספר י"ב, פרק ז'). ר' שניאור
 זלמן מלאדי מדגיש אף הוא, מבחינה אחרת, את הכינוי „חג האורות“. בעוד שנסי פסח
 ופורים קרו בגלות — במצרים ובפרס, הרי נס חנוכה ארע בארץ ישראל והגזירה לא היתה
 תומרת אלא רוחנית „להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך“, על כן קבעו את חגיגת
 הנס באורות כי „גַר מְצוּה ו ת ו ר ה א ו ר ״“.

מִרְן הֶרֶב קוֹק רֹוּאָה קֶשֶׁר הַדּוֹק בֵּין הָאוֹרוֹת לְבֵין הַנְּסִים וְהוּא אֹמֵר כִּי שְׁלוֹשָׁה יָמִים
 טוֹבִים נִחְוִגִים בְּיִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם הַנְּסִים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְאַבּוֹחֵינוּ וְלָנוּ וְאֵלּוּ הֵם : פֶּסַח, פּוֹרִים וְחֲנוּכָה
 וְשְׁלוֹשַׁת שָׁנִים בְּאֹר ו א ו ר ה , בִּהְתַּגְּבְּרוּ כּוֹחוֹת הָאוֹר עַל כּוֹחוֹת הַחֹשֶׁךְ שֶׁבְּעוֹלָם.
 פֶּסַח — וְכֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹר בְּמוֹשְׁבָתָם ; פּוֹרִים — לַיהוּדִים הָיְתָה אֹר הַשְּׂמֵחָה ;
 חֲנוּכָה — הַנְּרוֹת הַלְלוּ אֶנּוּ מְדַלְקִים.

חג הנרות — כאן אנו באים להסבר האורים הללו. האורים הם נרות החנוכה הבאים

להורות על הנס שארע לחשמונאים בבית המקדש : „ולמה מדליק נרות בחנוכה ? אלא, בשעה
 שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון, נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה
 שפודים של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם ג ר ו ת (פסיקתא רבתי, פ', ב'). אמרו
 לו : שפודים של ברזל היו וחיפום בבצץ, העשירו עשאוים של כסף, חזרו והעשירו עשאוים
 של זהב“ (מנחות כ"ח, ב'). הרמב"ן (במדבר, ח' ב') קירא לחג בשם : **חֲנֻכָּה שֶׁל נְרוֹת** :
 „אבל ענין ההגדה הזו לדרוש רמז מן הפרשה על ח נ כ ה ש ל נ ר ו ת שהיתה בבית
 שני על ידי אהרן ובניו... אמר לו הקב"ה למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו יש ח נ כ ה
 אחרת שיש בה ה ד ל ק ת ה נ ר ו ת ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה
 וחנוכה“.

עיקרו של הנס שארע לחשמונאים ואשר בזכותו הדליקו נרות הוא גַס הַשֶּׁמֶן : —
 „ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחזתמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא
 להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים
 ימים טובים בהלל והודאה“ (שבת, כ"א, ע"ב). „ויען כי ארע הנס ב נ ר ו ת תִּקְנּוּ לְהַדְלִיק
 נ ר ו ת בְּכֹל לַיְלָה לְהַזְכִּיר הַנְּס“ (או"ח, סימן תרע"א). מאחר והנס קשור בפך השמן נוסף
 לחג כינוי נוסף עֵלִידִי הַמְדֻרֶשׁ : **יּוֹם טוֹב עַל עִפְקֵי הַשֶּׁמֶן** — „בפרשת אמור, אחרי כל
 המועדים נאמר ויקחו אליך שמן זית זך, מלמד שהיו ישראל עתידין לחדש יו ם ט ו ב
 עַל עִפְקֵי הַשֶּׁמֶן וְאִיזֵנוּ — זֹ חֲנוּכָה“ (פסיקתא זעירתא בהעלותך).
 דורשי רשומות, סופרי אותיות ותיבות שבתורה מנו ומצאו (בספר „נהר פקוד“) שבכל
 התנ"ך נזכרת ירושלים תובב"א 656 פעמים בגמטריא כמנין „נרות“ וסימנך : „בעת היא
 אחפש את ירושלים ב נ ר ו ת “ (צפניה א', י"ב).

חג האש — מקור השם הינו בספרי המכבים. חג זה היה קדום עוד מזמנו של נחמיה

התרשתא, כפי שמוזב באגרת ששלחו יהודי ירושלים ליהודי מצרים הקוראים לאחיהם לחגוג
 את „חג הסוכות ו ה א ש “ (מכבים ב', פרק א' ו'). החג נתחדש בימי החשמונאים עצמם,
 כאשר טיתרו את המקדש ולא מצאו בו את אש הקודש ולכן „הלהיבו אבנים, הוציאו מהן אש“
 (מכבים ב', י', ג') וממנה הכעירו את אש התמיד אשר על המזבח. מאורע זה קרה באותו יום

ש.היה טיהור המקדש, ביום עשרים וחמשה לחדש ההוא — הוא כסלו" (שם). גם ביוספון (פרק כ') מובא תאריך זה שבו שולבה הוצאת האש, בטכס הכללי של חנוכת המזבח :
 „ותצא אש מן האבנים אשר על המזבח ויערכו עצים עליה ויהי האש על המזבח עד הגולה השלישית ויעשו חנוכת המזבח בחדש כסלו, בחמשה ועשרים בו, וישומו את לחם הפנים על שולחן ה', וידליקו את נרות המערכה על מגורת ה' ויהללו את ה' במקרא ההלל שמונה ימים“.

חג הטהרה — שם זה יסודו בספר המכבים ומהותו המעשה הגדול אשר עשו החשמונאים בכובשם ובשחררם את עיר הקודש ובית המקדש מעול היונים ושיקוציהם :
 „ובהיותנו נכונים לעשות את חג הטהרה כותבים אנחנו לכם ויפה תעשו לחוג את הימים" (מכבים ב', ב' / ט"ז) ; „ואלה הדברים על יהודה המכבי ואחיו וטהרת המקדש הגדול מאד וחנוכת המזבח" (מכבים ב', ב' / י"ט).

ועתה הבה ונראה את הכנויים שנתנו ונוספו לחג במשך הדורות :

חג החשמונאים — מקור השם נובע מהכינוי שניתן למתתיהו ובניו „בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו". שם זה מובא גם במשנה (מדות פ"א, מ"ו), בתלמוד (שבת כ"א, ע"ב / תענית י"ח / מגילה י"א, ע"א / ב"ק פ"ב, ע"ב), בתרגום (שמאל א', ב' / ד'), ברש"י (דברים ל"ג, י"א) ועוד. גם פה רבות הן הדעות המנסות להסביר מהותו של שם זה. דעה אחת מציינת כי זהו כינוי משפחת ידעיה שניה אומרת כי זהו שם מקום מולדת החשמונאים, דהיינו העיר „חשמון" שבנחלת יהודה (יהושע, ט"ו, כ"ז). דעה אחרת מסבירה כי שם זה הוא כינוי כבוד ויקר לאנשים חשובים (ראה רד"ק על „יאתיו חשמונים מגי מצרים", תהילים, ס"ח, ל"ב), אנשי רמז, סוד ונוטריקון גם הם לא טמנו כאן ידם בצלחת ואמרו המלה חשמונאי היא ראשי תיבות לגיירות שגזרו היונים על ישראל ולא יכלו להם — חודש, שבת, מילה, נדה, אישות, או חודש, שבת, מילה, וגם, נרות, אלותם, יקומו. יתר על כן, החגיה העשרים וחמש של בני ישראל במדבר, בפרשת מסעי היא „ויחנו ב ח ש מ ו נ ה", רמז לחשמונאים שנחו בכ"ה בכסלו.

חג המכבים — הפעם הבלעדית, שכינוי זה מופיע במקורות, הוא בשעה שמונים את בני מתתיהו שמותיהם וכינוייהם. בין היתר אנו מוצאים : „יהודה המכנה מכבי" (חשמונאים ב', ד'). רבות רבים הם הדעות וההסברים לפירוש השם. נציין כאן רק חלק מראשי התיבות שמצאו בשם והן : **מ**י **ב**מוכה **ב**אלים **י** (לפי שמות, ט"ו, י"א) ; **ב**מתתיהו **ב**הן **ב**ן **י**וחנן (מובא ב"ח"ס סופר", בדרוש על חנוכה) ; **ב**שמרת **ב**הני **ב**ית **י** ; **ב**לודיעין **ב**פר **ב**הרי **י**הודה ; **ב**חזירי **ב**כוד **ב**ית **י**שראל ועוד.

חג הנסים, הגבורה, הנצחון, הפורקן וחתשועה — כל אלו הם כינויים המדגישים את נצחונם הגדול של החשמונאים על היונים, מקורותיהם נובעים מהתפילה הנאמרת בחנוכה ב"שמונה עשרה" וב"ברכת המזון" : „ועל הנסים ועל הפרקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנחמות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה“.

בעל „ישמח ישראל", ברצונו להסביר את מהותו ומטרותו של חג החנוכה, כולל בדבריו את מרבית השמות והכינויים המובאים במאמרנו :

„סגולת מצות **נ**ר חנוכה היא **ל**האיר את העינים ולעורר את הלבבות ולראות ולהבין שהכל מאת ה' יתברך ולכן חייבו חז"ל ברכה לראות נר **ח**נוכה. משלא מצינו בשום מצוה אחרת. **ו**גם חנוכה אמר הרב מברדיצ'ב ז"ל, הוא נס של ראייה והענין הוא **נ**צחון של **ח**שמונאים היה בדרך הטבע, אבל הטיבו לראות שגם דרך הטבע מתנתג על **פ**י השגחתו של הקב"ה“.